

ТРАНСФАРМАЦЫЯ КАМУНІКАТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ І ЧАСУ Ў СУЧАСНАЙ ЗАХОДНЕЕЎРАПЕЙСКОЙ І ПАЎНОЧНААМЕРЫКАНСКАЙ КІБЕРЭТНАГРАФІІ

І. В. ПОЎХ, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна,

Брэст, Рэспубліка Беларусь

Праблема суб'ектыўнага ўспрымання і перажывання часава-прасторавых трансфармацый, абумоўленых высокімі тэмпамі тэхналагічнага прагрэсу, набывае асаблівую актуальнасць у выніку паскарэння “рэальнага часу” [1] і пазбаўлення залежнасці ад прасторавай адлегласці ва ўмовах сучаснай “лічбавай рэчаіснасці”. Такое паскарэнне жыццёвых працэсаў з адначасовым разбурэннем традыцыйных прасторавых бар’ераў апісвае тэрмін “сцісканне прасторы і часу” (*space-time compression*), сканструяваны брытанска-амерыканскім географам і антрапологам, прафесарам Дэвідам Харвэем (*David Harvey*) [2]. Даследчык вызначае сцісканне прасторы і часу як працэс паскарэння эканамічнай і сацыяльнай дынамікі, дзякуючы адыходу ад прасторавай залежнасці ў выніку тэхналагічнага развіцця (з’яўленне чыгунак, машын, самалётаў і тэлебачання). Удасканаленне тэхнічных сродкаў камунікацыі абумовіла з’яўленне т. зв. “рэвалюцыйнай прасторавасці” (*disruptive spatiality*) [2, с. 302], калі сукупнасць прастор, культур і сімвалаў змяняе, але не разбурае, прасторава-часовае ўпарадкаванне звыклага грамадскага ладу. Як адзначае даследчык, індывідуальнае ўспрыманне прасторавай адлегласці залежыць ад часу, затрачанага на яе пераадоленне.

Прапаваная Д. Харвэем канцэпцыя апісвае трансфармацыю часава-прастаравай узаемасувязі пад уплывам, у прыватнасці, глабалізацыйных працэсаў і ахоплівае тры аналітычныя інтэрпрэтацыі прасторы: абсалютная (картэзіянска-ньютанаўская) прастора, адносная (эйнштэйнаўская) прастора і звязаная (рэляцыйная) прастора. Абсалютная прастора ўсталёўвае межы альбо ўласцівасці, у той час як адносная прастора вызначае месцазнаходжанне аб’ектаў у дачыненні адзін да аднаго, а таксама суб’ектыўнае ўспрыманне прасторы чалавекам. Сацыяльныя ж працэсы, па сцверджанні даследчыка, не адбываюцца ў пэўнай прасторы, якая існуе незалежна ад іх, а вызначаюць уласную прастору [3, с. 130], што, у сваю чаргу, стварае непарыўную ўзаемасувязь паміж прасторай і часам.

Сучасныя даследчыкі адзначаюць узнікненне своеасаблівай “сацыяльнай геаграфіі”, у межах якой адбываецца станаўленне новых камунікатыўных інтэрнэт-прастор (сацыяльныя сеткі, анлайн-гульні, мэсэнджэры, лісты ў будучыню, блогі і да т.п.). Адпаведна, сціскаючы прастору і час, сацыяльныя сеткі адначасова ствараюць т. зв. “фрагментаваную логіку дыферэнцыяцыі” [1, с. 267], не паядноўваючы ўсіх удзельнікаў той ці іншай камунікатыўнай сітуацыі ў агульнай кіберпрасторы, а паглыбляючы ўнутранае адзінства створаных у яе межах асяроддзяў (фізічных ці віртуальных). Адзначаную тэндэнцыю брытанскі даследчык, урбанолаг Стывен Грэм (*Stephen Graham*) называе “геаграфічным выбухам прасторы” [4, с. 174]. Кожнае з такіх асяроддзяў (прастор) мае ўласнае насельніцтва, сацыяльную структуру, культурныя нормы і правілы, а таксама ступень адкрытасці для “іншых” і сродкі самапрэзентацыі. Рэальны свет і людзі ў ім трансфармуюцца і сціскаюцца да пакетаў дадзеных, якія перамяшчаюцца ў кіберпрасторы.

Комплекснае адзінства сацыяльных стасункаў і множнасць ідэнтычнасцяў іх удзельнікаў брытанская даследчыца, географ і сацыёлаг Дорын Мэсэй (*Doreen Massey*) называе вызначальнай уласцівасцю адпаведнай прасторы, тым самым сцвярджаючы беспадстаўнасць адзначальнай лакалізацыі супольнасцяў. Супольнасць, як слушна адзначае Д. Мэсэй, уяўляе сабой гетэрагеннае ўтварэнне і можа адначасова існаваць у некалькіх прасторавых кантэкстах. Прапанаваная даследчыцай канцэпцыя “геаметрыі ўлады” (*power geometry*) [5] стала адным з найбольш значных дасягненняў географічнай навукі пачатку 90-х гг. XX ст. Адзначаная канцэпцыя падкрэслівае дыферэнцыраваную суб’ектыўнасць прасторы, у супрацьвагу ўніверсальнай і нязменнай тэорыі сціскання прасторы і часу. Розныя сацыяльныя групы ўсталёўваюць уласныя стасункі з дыферэнцыяванай прасторава-часовай мабільнасцю: адны нясуць большую адказнасць за яе, чым іншыя; адны выклікаюць рух і плыні, іншыя выкарыстоўваюць іх альбо падпарадкоўваюцца ім.

Д. Мэсэй падкрэслівае множнасць і адноснасць прасторы, уяўляючы яе не асяроддзем для ўсталявання сацыяльных стасункаў, а працэсам, падчас якога адносна мабільнасць і ўлада дамінантных сацыяльных супольнасцяў абмяжоўвае прастору іншых [6, с. 149–151]. Адзначаная праблема не датычыцца выключна прасторы: яна таксама закранае час, але не як дадатковую пераменную адначасовасці ў яе эйнштэйнаўскім сэнсе. Прасторава-часавы кантынум уяўляе сабой не пустую прастору, а комплекс месцаў (лакацый), падобных да тых, з якіх складаецца інтэрнэт-сайт. Вызначальнымі ўласцівасцямі такой лакацыі даследчыкі [6] называюць яе няўстойлівасць, спрэчнасць і множнасць, адкрытасць і пранікальнасць. Яе існаванне абумоўліваецца не знешнімі межамі і супрацьпастаўленнем навакольнаму асяроддзю, а спецыфікай комплексу стасункаў і ўзаемасувязяў, усталяваных з гэтым асяроддзем.

Адпаведна, адзінства кіберпрасторы і часу разглядаецца як прасторавае ўвасабленне працягласці, складзенае з месцаў (лакацый) як аб’ектаў прасторава-часовага сінтэзу. Амерыканская даследчыца, экапсіхолаг Лора Сьюэл (*Laura Sewall*) вызначае месца як прастору, дапоўненую досведам [7, с. 167], адзінку, у якой час сціскаецца, апрадмечваецца і ператвараецца ў кіберкультурны канструкт [8]. Гэтую ж думку агучвае і Д. Харвэй, які называе асноўнай функцыяй прасторы здольнасць захоўваць сціснуты час [2]. Прастора, такім чынам, уяўляе сабой ні што іншае як комплекс адначасовасцяў (лакацый) [6]. Чым большую пагрозу нясе працэс сціскання прасторы і часу з пункту погляду дэзарыентацыі і разбурэння асабістай ідэнтычнасці, тым большую значнасць набывае лакалізацыя, пачуццё прыналежнасці да пэўнага месца (лакацыі) як крыніцы ўстойлівасці і аўтэнтычнасці.

Падобна да кіберпрасторы, віртуальны час таксама набывае шэраг новых уласцівасцяў. Развіццё інтэрнэту надае часу статус глабальнай катэгорыі, вызначальнага чынніка дзейнасці людзей, сацыяльных інстытутаў і супольнасцяў. Праведзены амерыканскім антрапологам, прафесарам Мішэлем Лаг’ерам (*Michel Laguerre*) параўнальны аналіз рэальнага і віртуальнага часу дэманструе пластычнасць апошняга, разбурэнне часавых межаў і сцісканне часу і прасторы, з чаго вынікае катэгорыя “кіберчасу”. Даследчык звяртаецца да глабальных і лакальных аспектаў адзначанай катэгорыі, а таксама разглядае ўплыў віртуальнага часу на штодзённы побыт лічбавага горада як сацыяльнай супольнасці [9].

Кіберпрастора ўяўляе сабой прастору са мноствам (практычна бясконцым) віртуальных лакацый, адрозных ад фізічных “лакацый” альбо “прастор”. Адпаведна, лічбавы горад – гэта ўяўны горад, змешчаны ў кіберпрасторы. Нягледзячы на тое, што кіберпрастора не з’яўляецца

фізічнай прасторай, а лічбавы горад – не горад у прамым сэнсе гэтага слова, ім уласцівы шэраг адпаведных якасцяў. Па-першае, кіберпрастора і лічбавы горад выконваюць функцыі сваіх рэальных адпаведнікаў. Чым больш людзей выкарыстоўваюць электронныя сродкі камунікацыі, тым больш кіберпрастора набліжаецца да гарадской прасторы, а яе сацыяльная рэчаіснасць прыпадабняецца да віртуальнага горада. Па-другое, інавацыйныя дасягненні ў галіне камп’ютарнай апрацоўкі выяў і гуку дазваляюць ствараць рэалістычныя мадэлі тых ці іншых локусаў. Літары, знакі, выявы і гукі складаюць віртуальную рэчаіснасць локуса ў кіберпрасторы і лічбавым горадзе. Нарэшце, па-трэцяе, кіберпрастора і лічбавы горад разам утвараюць сацыяльнае асяроддзе, якое адпавядае фізічнай прасторы і гораду, дапаўняючы іх, “адлюстроўваючы” адмоўныя аспекты рэальнага горада, зыходзячы з патрэб і памкненняў, што вынікаюць з недахопаў фізічнага гарадскога асяроддзя альбо незадаволенасці ім.

Віртуальныя лакацыі, якія існуюць выключна на маніторы, выступаюць своеасаблівай праекцыяй разнастайных рэальных лакацый, пляцоўкай для сацыяльных стасункаў і аб’яднанняў. Яны бясконцыя па сваёй прыродзе, што дазваляе вытворцам будаваць на іх аснове любыя лакацыі. Спажываючы, у сваю чаргу, маюць магчымасць наведаць любыя гандлёвыя аб’екты, не пакідаючы ўласнага фізічнага асяроддзя. Адпаведна, кіберпрастора і лічбавы горад, з аднаго боку, уяўляюцца вынікам імкнення пазбегнуць сацыяльных стасункаў і структур фізічнага асяроддзя, з іншага ж – дасягнуць пачуцця ўласнага “месца” ў віртуальным свеце з дапамогай камп’ютарных сетак, што надае кіберпрасторы і лічбавому гораду функцыю “замышчальнікаў” пачуцця “беспрытульнасці” ў рэальным фізічным свеце і ператварае іх ва “ўяўна рэальныя” прастору і горад [10; 11]. Выкарыстанне часова-прасторавых метафар у вербальным і візуальным мастацтве размяжоўвае рэальную і віртуальную прастору, насяляючы апошнюю “нематэрыяльнымі вобразамі і ілюзіямі, якія кладуцца ў аснову ўсіх эстэтычных практык” [3, с. 135].

Кіберпрастора, як і ЗША з іх ідэяй роўных і неабмежаваных магчымасцяў, уяўляе сабой спрыяльнае асяроддзе для культурнай і ідэалагічнай асіміляцыі “іншага”. Глобальная супольнасць паглынае “іншае”, пазбаўляючы яго прадстаўнікоў расавай і гендарнай прыналежнасці, атрыманай імі ад нараджэння, і дазваляе ім свабодна дэманстраваць любыя праявы ўласнай культуры ў межах полікультурнай постмадэрнісцкай парадыгмы [12]. Іспанскі сацыёлаг Мануэль Кастэлс (*Manuel Castells*) у сваёй працы, прысвечанай станаўленню віртуальных супольнасцяў, апісвае сістэматычныя парушэнні ўпарадкаванай паслядоўнасці сацыяльных практык як дамінантнага тэмпаральнага чынніка віртуальнай супольнасці. Трансфармацыйны патэнцыял (сцісканне альбо перарыванне паслядоўнасцяў) інтэрнэт-прасторы даследчык вызначае як “пазачасавую кіберпрасторы” [13], падкрэсліваючы тым самым адсутнасць у ёй прасторава-часавых абмежаванняў. Пад уплывам неабмежаванай хуткасці і патэнцыялу лічбавых тэхналогіяў храналагічныя ланцужкі падзей распадаюцца, а час страчвае ўласціваю яму лінейнасць і сціскаецца да поўнага знікнення, трансфармаваны ў пазачасавасць [14]. Адпаведна, віртуальная тэмпаральнасць вылучаецца асінхроннасцю, паядноўваючы ў агульнае камунікатыўнае асяроддзе шэраг розных прасторава-часавых роўніц, незалежна ад фізічнага месцазнаходжання камунікантаў. Гамагенная структура часу і яго распад на бясконцае мноства сінхронных і асінхронных тэмпаральнасцяў, якія паралельна існуюць у інтэрнэт-прасторы, ператварае мадэрнісцкую рэчаіснасць у супольнасць розных часавых вымярэнняў, сусінаванне якіх вынікае з высокіх тэмпаў тэхналагічнага развіцця [1].

Амерыканскі даследчык лічбавай культуры і сучасных сродкаў камунікацыі, прафесар Леў Мановіч (*Lev Manovich*) звяртаецца да праблемы перанасычанасці інфармацыйнай прасторы, найперш, мультымедынай. Даследчык называе такую прастору “пашыранай прасторай” (*augmented space*) [15], адзначаючы яе паўсюднасць, працягласць і здольнасць павялічвацца ў аб’ёме, запаўняючы ўсю фізічную прастору. Такім чынам, лічбавая прастора страчвае традыцыйныя геаметрычныя ўласцівасці на карысць адкрытасці, рухомасці і зменлівасці. Адзначаная тэндэнцыя адпавядае новай парадыгме, адпаведна якой лічбавыя сродкі камунікацыі набываюць функцыю не платформы, як раней, а агрэгатара дадзеных, змяняць налады якога могуць усе карыстальнікі. Адкрытае асяроддзе страчвае іерархічную структуру, набываючы выгляд дынамічнага комплексу ўзаемасувязяў і паслядоўнасцяў [16].

Брытанскі урбаналаг Стывен Грэм вылучае тры асноўныя тыпы ўзаемасувязі тэхнаферы і соцыуму: замяшчэнне і пераўзыходжанне, сумеснае развіццё (коэвалюцыя) і перагрупоўка. Даследчык сцвярджае, што адыход ад усталявання сувязяў па тэрытарыяльным прынцеце на карысць стварэння лічбавых сетак вызваляе грамадства ад часава-прасторавых абмежаванняў. З іншага боку, вынікам адначанага працэсу стане стварэнне асяроддзя ўіртуальнай рэчаіснасці, вольных ад абмежаванняў фізічнай прасторы. Адпаведна тэорыі коэвалюцыі, віртуальная прастора не замяшчае рэальную, а паглынае яе, што абумоўлівае непадзельнае адзінства і далейшае сумеснае развіццё абедзвух прастор. Сучасныя тэхналогіі дазваляюць бесперапынна ствараць новыя лакальныя часава-прасторавыя камбінацыі, якія не маюць і не могуць мець універсальнага характару. Гэта сцірае межы паміж чалавекам і тэхнікай, спрыяючы стварэнню новай антрапа-тэхнагеннай істоты – кібарга [4, с. 178]. Адзначаныя часава-прасторавыя камбінацыі ўзнікаюць у межах шматмернай фрагментаванай сеткі інфраструктур і стасункаў, у аснову якой кладзецца кіберпрастора. Кіберпрастора збліжае геаграфічна аддаленыя аб’екты і аддаляе тыя, якія знаходзяцца на невялікай адлегласці, усталёўваючы дынамічныя, інтэрактыўныя і персаналізаваныя ўзаемасувязі паміж імі. Распрацоўка канцэпцый дэтэрытарыялізацыі і дэтэмпаралізацыі дазваляе зразумець механізм узнікнення “новай геаграфіі” – фрагментаванай пачасавай прасторы дадзеных, якой не ўласціва дакладнае размежаванне фізічнай і лічбавай прастор. Адпаведна, навукоўцы [1; 17] ўводзяць канцэпт “кібервандроўнік” (*cyberflâneur*) у дачыненні да выкарыстання патэнцыялу гіперлакалізацыі і паўсюднасці ў мастацкай альбо вынаходніцкай дзейнасці.

Сфера дадзеных кіберпрасторы ўяўляе сабой гіпербалізаванае пашырэнне геаграфіі свету, у якім знаходзіцца кібервандроўнік, а таксама здольнасцяў уласнага цела. Кібервандроўнік праходзіць праз структуру лічбавых дадзеных, праз час і прастору, насычаныя аватаркамі і віртуальнымі аб’ектамі і сціснутыя з дапамогай электронных тэхнічных сродкаў. Ён назіральнік, які знікае ў прасторы і часе лічбавага горада, прысутны паўсюль і нідзе, усёісны ў сваёй ананімнасці. Кібервандроўнік даследуе няўлоўную анталагічную мадэль кіберпрасторы (кіберайру) – прасторава-часавы момант адзінства з’яўлення і сыходу. “Час” кібервандроўніка – перажыванне бясконцага моманту, спыненага падчас праходжання праз сацыяльную прастору сучаснасці і спраектаванага на яго мысленне.

Акрамя таго, катэгорыі месца і часу ў кіберпрасторы існуюць у двух узаемазвязаных вымярэннях. Адно з іх належыць стваральніку аб’ектаў кіберпрасторы, у працэсе стварэння якіх адбываецца сцісканне і трансфармацыя аўтарскага аповеду, а таксама прасторавага аб’ектывацыя бясконцага часу глыбіннага досведу. Другое вымярэнне – пераменны час даследавання, які належыць карыстальніку кіберпрасторы [8].

Такім чынам, кіберпрастора інтэрпрэтуецца сучаснымі заходнееўрапейскімі і паўночна-амерыканскімі даследчыкамі не як спрадвечная тэрыторыя, а як адзінка, якая ствараецца ў працэсе развіцця. Кіберпрастора таксама не з'яўляецца метрычнай прасторай, што не дазваляе выкарыстоўваць у дачыненні да яе катэгорыяльны апарат звыклых канструктаў – напрыклад, тапалагічнай прасторы. Акрамя таго, як адзначалася вышэй, кіберпрастора не з'яўляецца выключна прасторавай адзінкай: яна існуе ў непарыўным адзінстве з часам як мультымедычны канструкт, сукупнасць прасторава-часавых локусаў. У сваю чаргу, час як структураўпарадкавальны чыннік уяўляе сабой мноства разнастайных спалучэнняў тэмпаральнасцяў, кожная з якіх мае ўласны сэнс, структуру і каштоўнасць. Адзначаныя тэмпаральнасці не супрацьпастаўляюцца як галоўныя і падначаленыя, а ўсталёўваюць мноства рознаўзроўневых узаемасувязяў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Santos, I. N. Space-time compression and hyperlocalisation: the new flâneurs / I. N. Santos, J. Azevedo // *Comunicação e sociedade*. – 2019. – Vol. 35. – P. 259–277.
2. Harvey, D. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change* / D. Harvey. – Cambridge ; Oxford : Blackwell, 1990. – 379 p.
3. Harvey, D. O espaço como palavra-chave / D. Harvey // *Em Pauta*. – 2015. – Vol. 35, № 13. – P. 126–152.
4. Graham, S. The end of geography or the explosion of place? Conceptualizing space, place and information technology / S. Graham // *Progress in Human Geography*. – 1998. – Vol. 22, № 2. – P. 165–185.
5. Massey, D. A global sense of space / D. Massey // *Marxism Today*. – 1991. – Vol. 38. – P. 24–29.
6. Massey, D. *Space, Place, and Gender* / D. Massey. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1994. – 288 p.
7. Sewall, L. *Sight and Sensibility: The Ecopsychology of Perception* / L. Sewall, D. Abram. – New York : Tarcher, 1999. – 302 p.
8. Mihalache, A. The Cyber Space-Time Continuum: Meaning and Metaphor / A. Mihalache // *The Information Society*. – 2002. – Vol. 18. – P. 293–301.
9. Laguerre, M. Virtual Time / M. Laguerre // *Information, Communication & Society*. – 2004. – Vol. 7, Iss. 2. – P. 223–247.
10. Boyer, Ch. M. *Cybercities: Visual Perception in the Age of Electronic Communication* / Ch. M. Boyer. – New York: Princeton Architectural Press, 1996. – 245 p.
11. Wakabayashi, M. Urban Space and Cyberspace: Urban Environment in the Age of Media and Information Technology / M. Wakabayashi // *International Journal of Japanese Sociology*. – 2002. – № 11. – P. 6–18.
12. Gajjala, R. An Interrupted Postcolonial/Feminist Cyberethnography: Complicity and Resistance in the “Cyberfield” / R. Gajjala // *Feminist Media Studies*. – 2002. – Vol. 2, № 2. – P. 177 – 193.
13. Castells, M. *The rise of the network society* / M. Castells. – Massachusetts : Blackwell Publishing, 2000. – 594 p.
14. Rosa, H. *Social acceleration. A new theory of modernity (new directions in critical theory)* / H. Rosa. – New York : Columbia University Press, 2013. – 496 p.
15. Manovich, L. The poetics of augmented space / L. Manovich // *Visual Communication*. – 2006. – Vol. 5, № 2. – P. 219–240.
16. Hochman, N. Zooming into an Instagram City: reading the local through social media / N. Hochman, L. Manovich // *First Monday*, 2013. – Vol. 18, № 7. – Mode of access: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4711/3698>.
17. Rosen, A. Time-Space Compression in Cyberspace Art / A. Rosen // *The Beauty of Japheth in The Tents of Shem: Studies in Honor of Mordechai Omer* / ed.: H. Taragan, N. Gal. – Tel Aviv : Tel Aviv University Press, 2010. – P. 367–380.